

Epiloog

Nicolaes Witsen stierf op 10 augustus 1717 op zesenzeventigjarige leeftijd, juist op het moment dat tsaar Peter voor de tweede maal een bezoek aan Amsterdam bracht. Dat de tsaar nog aan het sterfbed van zijn vriend heeft gestaan, is iets wat graag wordt aangenomen, hoewel het bewijs daarvoor ontbreekt. Het enige wat hieromtrent geboekstaafd staat, is tsaar Peters korte bericht aan zijn admiraal Cornelis Cruys van een maand later. Witsen werd begraven in een kerkje in Egmond aan den Hoef, het dorpje waar hij de hofstede 'Tijdverdrijf' bezat. Waarom Witsen niet in Amsterdam wenste begraven te worden, zou kunnen worden opgevat als een daad van protest, maar opmerkelijker nog is dat zijn weduwe Catharina Hohepied niet in haar mans graf is bijgezet. Haar lichaam werd door haar verwanten in de steenkoude winter van 1728 met een koets naar Utrecht gebracht.

Tegenwoordig ligt Witsens graf er weinig verheffend bij, in een ruimte achter het orgel waar de kerkgangers hun jas ophangen. Zijn grafsteen werd aan het eind van de achttiende eeuw zwaar beschadigd toen in de revolutie tegen het regentendom het familiewapen eraf is geslagen.

Het conserveren van Witsens nagedachtenis heeft niet meegezeten. Rond dezelfde tijd als de aanslag op zijn graf verkochten zijn erfgenamen alles wat er nog van Witsens in druk gebrachte boeken en platen over was aan een uitgever ('papierhandelaar'). Hierdoor kon het publiek in 1785 voor het eerst kennismaken met zijn levenswerk. De interesse voor de sterk verouderde inhoud was evenwel nihil. De twee complete oplagen van de eerdere, nooit verspreide edities waren intussen vernietigd, terwijl omstreeks 1817 door achtereenvolgende van de nazaten de inhoud van drie kisten met zijn hele persoonlijke archief verloren was geraakt. Daarin zaten naast 30 banden met aantekeningen omtrent Witsens eigen leven ook de aan hem over de hele wereld toegezonden tekeningen, brieven, verslagen en rapporten. Exact honderd jaar na zijn dood was de destructie van Witsens nalatenschap daarmee compleet. Zelfs zijn geschilderde portretten lijken van de aardbodem verdwenen te zijn. Alleen het door hem samengestelde boek 'Geslagtregisters' met stambomen en familiegeschiedenissen was door de nazaten met zorg bewaard.

Dat alles maar ijdelheid is, was Witsen zich maar al te goed van bewust. Die wijsheid had hij zelfs als motto boven zijn 'Geslagtregisters' geschreven. Desondanks was hij begerig zijn leven en daden in het grote boek der geschiedenis opgetekend te zien staan, zoals men kan vaststellen uit zijn uitgebreide

persoonlijke dossier en zijn imposante familieboek, het op papier brengen van zijn verzameling zeldzaamheden, zijn cartografische werk en zijn twee volumineuze in druk gebrachte boeken.

Witsens ambities waren onverbreekelijk verbonden met zijn maatschappelijke positie (zijn burgemeestersambt) en zijn zorg voor het publieke welzijn: door de handel te stimuleren kon hij de welvaart bevorderen. Voor het welzijn van de Republiek heeft hij zich vooral onderscheiden door zijn kennisvergaring op scheepvaartkundig, cartografisch en geografisch gebied en door het ten nutte maken van zijn vriendschap met de Russische tsaar. Hoewel Witsen zich voor zijn 'studie' van alle middelen heeft bediend waartoe zijn positie als Amsterdams burgemeester en voc-bewindhebber hem in staat stelde, beschouwde hij zijn navorsingen en het in druk brengen daarvan toch als een 'vermakelijke liefhebberij', als een nevenactiviteit van zijn werkelijke taak, het besturen van de stad. Wellicht ligt hier de sleutel tot het raadsel waarom hij ondanks zijn enorme inspanningen, zijn bezieling en het vele geld dat hij in zijn onderzoekingen en het publicabel maken ervan gestoken heeft, uiteindelijk niet meer dan twee van zijn projecten naar buiten heeft gebracht, en dan nog in een prematuur stadium, namelijk de eerste editie van *Scheepsbouw* en de wandkaart *Noord en Oost Tartarije*. Al zijn overige werk (de volgende editie van *Scheepsbouw*, de revisies van de wandkaart en de twee edities van *Noord en Oost Tartarije*) hield hij in huis. Slechts een heel enkele selecte vriend werd met een exemplaar bedacht. In dit boek zijn talloze oorzaken genoemd voor wat Witsen ervan weerhouden kon hebben zijn reeds in druk gebrachte werken naar buiten te brengen: zijn te grote ambitie, zijn perfectionisme, zijn faalangst, de traagheid van de graveur, de rol van de tsaar, zijn slechte gezondheid, te veel werkzaamheden, politieke tegenslag, zijn gevoel van miskennis en zijn last van zwaarmoedigheid. Hieraan kunnen nog zijn ideeën omtrent politieke tact worden toegevoegd en zijn vrees om 'naties' te kwetsen, of, beter gezegd, zijn beduchtheid voor politieke animositeit. Witsens hoge positie als burgervader en zijn grote rijkdom riepen weer andere problemen op. Als burgemeester van Amsterdam wilde hij zich niet blootstellen aan kritiek op zijn werk als 'amateur'. Terwijl zijn gefortuneerdheid hem toestond in de tekst steeds maar weer nieuwe toevoegingen en verbeteringen aan te brengen en daarmee de publicatie uit te stellen, ook al lag de hele tekst klaar en gedrukt.

Hoe groot de ambitie en impact ervan ook is geweest, Witsen beschouwde zijn op papier gebrachte studies als een nuttige en plezierige vrijetijdsbesteding. Typerend is zijn brief van 1682 aan Dirk Rembrandtszoon van Nierop, waarin Witsen schrijft dat hij de kaart van Tartarije reeds had laten graveren. Graag zou hij zijn advies willen horen of hij hem uit zal geven of niet, want hij had de kaart vooral (let wel) als tijdverdrijf en ter eigen speculatie gemaakt. Ook aan het eind van zijn leven spreekt hij ten aanzien van zijn navorsingen nog steeds in termen van vermakelijke speculatie. Dat neemt niet weg dat de geleerde wereld zat te springen om de uitgave van zijn werk. Dit laten zowel de

brieven van Cuper als de geleerdentijdschriften zien. In die tijdschriften wordt Witsen opgeroepen om zijn werk, waarop al zo lang werd gewacht, toch eindelijk eens openbaar te maken. Maar Witsen koos ervoor Gods water over Gods akker te laten lopen en de openbaarmaking van zijn levenswerk aan zijn erfgenamen over te laten.

De vraag luidt dan of er nog iets van Witsens wijzekoopmansidealen terecht is gekomen? Het antwoord is: jazeker. Witsens navorsingen en zijn grote kennis van zaken zijn van invloed en betekenis geweest op velerlei vlak. Kijken we eerst naar de gevolgen voor de cartografie, dan zien we dat zijn kaart van Tartarije zeker een halve eeuw het kaartbeeld van Noordoost-Azië heeft gedomineerd. Aangezien Witsen de kaart ter becommentariëring bovendien voortdurend aan vrienden, liefhebbers en deskundigen voorlegde, was zijn omgeving terdege met de laatste ontwikkelingen bekend. Dankzij zijn uitgebreide kennis van zaken werd Witsen door eenieder dan ook als de erkende specialist op het gebied van Rusland en de scheepvaart beschouwd. Met andere woorden: ook al toonde Witsen zich terughoudend in de publicatie van zijn materiaal, zijn bij de handel betrokken vrienden en cliënten konden profiteren van zijn expertise. En tot slot heeft Witsen een einde gemaakt aan de al een eeuw aan de gang zijnde discussie of de noordelijke route naar Oost-Indië voor de scheepvaart mogelijk was. Zijn antwoord luidde: nee. Het argument betrof niet meer zozeer de vraag of er wel of geen doorgang was, als wel het feit dat zo'n tocht door de gruwelijke weersomstandigheden onmogelijk was te maken.

Wenden we vervolgens onze blik naar Rusland, dan blijkt Witsen met zijn grote kennis en deskundigheid die hij door zijn onderzoek verwierf een enorme *goodwill* bij de Russische troon te hebben gekweekt. Al begin jaren negentig trad hij op als adviseur in handelskwesties en werd hij met handelsoekazes voor zijn cartografische inspanningen beloond. Daarna werd de relatie er alleen maar beter op, met als hoogtepunt de tien jaren volgend op het bezoek van tsaar Peters Groot Moskovisch Gezantschap uit 1697-1698. De vriendschapsbanden die hierdoor ontstonden resulteerden mede door Witsens inbreng in een opzienbarende uitwisseling van contacten en contracten, terwijl ook Witsen persoonlijk ruimschoots met handelsvergunningen werd beloond. De conclusie luidt dan ook dat in weerwil van het uitgeefdrama van zijn intellectuele werk het eerste oogmerk van zijn onderzoek, de vooruitgang van de Amsterdamse handel, in de decennia rond 1700 groot succes heeft gehad.

Bijlagen

Titelplaat eerste deel *Scheepsbouw en Bestier* door Romeyn de Hooghe (1671).